

пы объясняются существованием и целенаправленной деятельностью (действиями) другой социальной группы?

— Имеются ли в представленном тексте высказывания, содержащие положительные оценки, восхваление геноцида, депортации, репрессий? Если да, то в отношении кого они направлены?

— Имеются ли в представленных текстах высказывания, содержащие негативные уничижительные оценки личности как представителя какой-либо социальной группы? Если да, то какой конкретно?

Приведенный примерный перечень типовых вопросов представляется нам наиболее приемлемым с правовой и лингвистической точек зрения. Важно уделять внимание правильной формулировке вопросов эксперту, поскольку именно они определяют объем и пределы экспертного задания в соответствии с целями расследования.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ СУДОВОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В СПРАВАХ ПРО ЕКСТРЕМІЗМ

М. Л. Подкати́ліна, О. І. Галяш́іна

Розглянуто проблеми, які виникають при призначенні судових експертиз і формулюванні завдання (питань) експерту в справах про словесний екстремізм. Наведено перелік питань, що належать до компетенції експерта-лінгвіста.

PECULIARITIES IN FORMULATION OF QUESTIONS FOR FORENSIC LINGUISTIC EXAMINATIONS IN CASES INVOLVING EXTRIMISM

M. L. Podkatilina, E. I. Galyashina

The article deals with the problems connected with forensic examinations and formulation of tasks (questions) for the expert in cases involving verbal extremism and provides a list of questions relating to the competence of linguistic experts.

УДК 343.148.4

О. М. Кравченко, судовий експерт Сумського відділення Харківського НДІСЕ

«КАРТИНА СВІТУ», ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ НАВИЧОК ОСОБИСТОСТІ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬСЯ В ПИСЕМНОМУ МОВЛЕННІ

Розглянуто специфіку й тенденції формування поняття «картина світу». Акцентовано увагу на розгляді ролі картини світу у формуванні інтелектуальних навичок особистості, що відображаються в писемному мовленні.

Глобалізаційні процеси в сучасному українському суспільстві набувають майже всеохоплюючого характеру: змін зазнають не тільки якість і темп

життя, а й свідомість людини, отже, і комунікаційний простір, а з ним мова як засіб комунікації. Змінюється мовна особистість як носій генетичного мовного коду, встановленого на підсвідомому рівні, а вже потім удосконаленого (чи знищеного) у процесі пізнання світу. На сучасному етапі проблему мовної особистості активно розробляє ряд як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Мовну особистість досліджують у вимірах, де вона постає як багаторівнева функціональна система, що відображає володіння мовою й мовленням індивіда на рівні активного та творчого осягнення дійсності.

Поняття «мовна особистість» є багатограним, існують різні підходи до його визначення. Розширити знання про мовну особистість допоможе розгляд її структури, що досліджувалася різними вченими. Структура мовної особистості, її своєрідна функціональна модель ґрунтовно розроблені Ю. М. Карауловим. Під мовною особистістю він розуміє сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення й сприйняття нею текстів. Мовна особистість розглядається як така, що володіє системою мови, а також належить певній історичній національній культурі.

Ю. М. Караулов запропонував трирівневу модель мовної особистості, окресливши такі рівні:

1) нульовий рівень – вербально-семантичний рівень або внутрішній лексикон особистості, поданий у мовній свідомості у вигляді мікросистем (лексико-семантичних груп, граматичних засобів, словосполучень і речень). Це рівень повсякденної мови;

2) перший рівень, або лінгво-когнітивний, поданий тезаурусом особистості (поняття, слова-символи, образи, уривки фраз);

3) мотиваційно-прагматичний рівень, або рівень діяльнісно-комунікативних потреб, визначається лексиконом особистості, її пізнавальною діяльністю, інтелектуальною сферою, інтересами, мотивами. Саме цей рівень визначає встановлення відповідних умов реального спілкування, моделювання в межах мовленнєвих і мовних потреб суб'єктів спілкування ситуацій спільної пізнавальної діяльності¹.

Такий підхід передбачає наявність на кожному рівні певних уживаних концептів, характерних для конкретної мовної особистості. Засвоєні індивідом упродовж життя слова є елементами формування картин світу шляхом утворення своєрідних структурно-сміслових згустків – концептів. Під концептом розуміють витворене у свідомості людини поняття про складові реального й уявного світу, виражене за допомогою мови, пов'язане з мотивами мовлення й комунікативними намірами учасників спілкування. Дослідження саме таких концептів і правил їх поєднання (або відповідно порушення певних правил, законів логіки), які індивідуалізують мовну особистість та відтворюють її бачення картини світу, можна взяти за основу визначення інтелектуальних навичок письма при проведенні авторознавчої експертизи. Із наведеного постають нові питання: яким чином інтелектуальні навички письма пов'язані із таким поняттям, як «картина світу», та яке місце

¹ Див.: *Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — С. 123.*

посідає той чи інший концепт у мовній картині світу конкретної людини? Чи у всіх на підсвідомому рівні виникають однакові асоціації, пов'язані з конкретним концептом, і яким чином ці асоціації під впливом певних ситуацій згодом моделюються в текст? Відповісти на ці питання можна тільки заглибившись в історію самого поняття «картина світу» та прослідкувавши його генезу у свідомості людства.

Поняття «картина світу» вперше було застосоване фізиком Г. Л. Герцом на початку ХХ ст. для позначення фізичної картини світу, яку вчений характеризував як сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів¹. Але виникнення самого феномена є набагато давнішим: деякі вчені датують його виникнення періодом пізнього антропогенезу, коли в первісних людей почали розвиватися перші зародки свідомості².

Термін «картина світу» також використовував М. Л. Планк, який, однак, дещо по-іншому тлумачив це поняття. Дослідник ототожнював картину світу з «образом світу», який відображає реальні закономірності в природі, а отже, надавав феномену більш конкретного, реального значення, відкидаючи будь-які натяки на асоціативність чи ірраціональність. М. Л. Планк розрізняв фізичну та наукову «картини світу». З першою він пов'язував цілісне уявлення людини про світ, яке вона формує протягом усього свого життя на основі досвіду. Наукову ж «картину світу» вчений трактував як модель реальності в абсолютному значенні цього слова, модель, яка не залежить від окремих індивідів чи навіть суспільства в цілому й певною мірою має безвідносний характер, тобто є своєрідним «феноменологічним світом», який є лише наближеною моделлю реальності. М. Л. Планк уважав, що термін «картина світу» виник через величезне бажання людей не допустити проникнення ілюзій у сферу «раціо»³.

Висвітленням цієї проблеми займався також А. Ейнштейн, який доводив, що створення «картини світу» є невід'ємною складовою життя людини, адже на таку картину та її оформлення людина переносить все своє духовне життя, намагаючись у такий спосіб отримати спокій і впевненість. Таким чином, можемо прослідкувати певну генезу поняття від фізики до мовознавства, а згодом його інтеграцію й у судове авторознавство⁴.

На сьогодні під науковою картиною світу розуміють систему найбільш повних уявлень про світ, які обґрунтовуються за допомогою фундаментальних понять і принципів науки⁵. Доведено, що процес підсвідомого творення (чи відтворення) певної картини світу впливає на психофізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини, а отже, і на асоціативне відтворення мовних знаків у мовленні, що є важливою складовою вивчення інтелектуальних

¹ Див.: Цит. за: Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др.] ; под ред. Б. А. Серебренникова. — М. : Наука, 1988. — С. 12.

² Див.: Там само.

³ Див.: Там само. — С. 13.

⁴ Див.: Вул. С. М. Судебно-автороведческая идентификационная экспертиза. Методические основы : метод. пособие / С. М. Вул. — Х. : ХНИИСЭ, 2007. — 64 с.

⁵ Див.: Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — С. 14.

навичок особистості, що відображуються в писемному мовленні, у контексті судово-авторознавчої експертизи (зокрема, інтелектуальних навичок сприйняття дійсності – синтетичний, аналітичний та змішаний (аналітико-синтетичний) типи сприйняття, які впливають на структуру, стиль, синтаксис і лексику створюваного тексту). Саме тому метою цієї статті є розгляд специфіки та тенденцій формування поняття «картина світу» на підсвідомому рівні мислення, а відтак, і відтворення мисленнєвої картини за допомогою засобів мови, трансформація образів і асоціацій у текст як об'єкт дослідження судово-авторознавчої експертизи.

Існують декілька якісно відмінних різновидів суб'єктів картин світу: дорослі і діти, психічно здорові люди та ті, хто має проблеми із психікою, люди із сучасним світоглядом і люди з архаїчними поглядами на світ. Спираючись на зазначені факти, можна виділити три діаметрально протилежні картини світу:

- картини світу дорослого і дитини;
- картина світу психічно здорової людини та психопатологічна картина світу;
- осучаснена і архаїзована картини світу.

У кожному з цих випадків вплив уявлень про картину світу на розвиток особистості може бути різним: як позитивним, так і негативним. Також різною буде її роль у формуванні ідентифікаційних якостей особистості: фізичних, психологічних особливостей, спрямованості здібностей, рис характеру та ін., що знов таки впливає на добір лексем, синтаксис і стилістику створюваного тексту.

Як відомо, найбільш загальними й необхідними умовами продуктивної психічної діяльності індивіда є мова та мовлення, спілкування й увага. З одного боку, вони проймають усе психічне життя людини та забезпечують можливість задоволення її пізнавальних і суспільних потреб, а з другого – є засобом відображення внутрішнього світу особистості та реалізації її потенційних можливостей. Отже, можна говорити про те, що таке психічне за своїм походженням явище, як картина світу, може істотно впливати на розвиток індивіда, його творчого потенціалу та здатності використовувати мовні засоби для створення тексту. Однак ці особливості дуже часто можуть виявлятися в неповному вигляді (індивід може досконало володіти лексикою, але не мати яскраво виражених здібностей ритора), і навпаки, вдало поєднувати вправність мовця, читача, слухача й пишучого).

Незважаючи на величезну популярність поняття «картина світу» в сучасній методології та філософії, його тлумачення в контексті розвитку інших наук, зокрема мовознавчих дисциплін, є дещо суперечливим. Проте всі дослідники погоджуються з тим, що «мовна картина світу – це сукупність мовленнєвого змісту мови з її національними особливостями»¹. Отже, виходячи з викладеного, можна говорити про безпосередній зв'язок розвитку уявлень про картини світу, які виникають у суспільстві в цілому та в окре-

¹ Брага І. І. Мовленнєвий портрет українки і українця (психолінгвістичний і функціонально-семантичний аспекти) / І. І. Брага, О. М. Куценко // Філологічні науки: зб. наук. праць. — Суми : СумДПУ, 2005. — С. 8.

мого індивіда зокрема, з розвитком асоціацій, що збагачують мовлення, надаючи йому емоційності, а відтак, впливають і на притаманний кожній особистості індивідуальний стиль письма. Звичайно, йдеться не про асоціації, які виникають на побутовому рівні (так, у людей, які бачать письмовий стіл, цілком імовірно виникне однаковий асоціативний ряд: письмовий стіл – робота – незакінчений ескіз (невиконане домашнє завдання, ненаписаний реферат тощо).

Таку класифікацію не можна застосувати, наприклад, до речей, явищ, не притаманних певній нації, населенню регіону тощо, тобто до таких понять, які є екзотизмами або назви яких належать до групи безеквівалентної лексики певної мови (у пересічного жителя сходу України слово «трембіта» викличе лише цікавість, адже для слобожан цей музичний інструмент є майже екзотичним, у той час як у гуцулів поняття «трембіта» в первинному значенні є передвісником певної події: весілля, смерті чи похорон, залежно від конкретної мелодії (заклична, сумна чи тужлива), символом щастя, жалоби чи втрати. Ситуацію різноманітності картин світу в окремих індивідів можна пояснити різним рівнем знань про навколишній світ, природу, суспільство, відмінним ставленням до об'єктивної дійсності, до інших людей, до самого себе, врешті-решт, неоднаковим розумовим потенціалом тощо. Саме тому існує певний плюралізм у виникненні асоціацій, пов'язаних з одним предметом, поняттям, явищем, як наслідок, наявність низки лексико-фразеологічних, стилістичних, синтаксичних (подеколи навіть орфографічних і пунктуаційних), інтелектуальних ознак писемного мовлення (при створенні тексту).

Ще в XIX ст. представники психологічного напрямку в мовознавстві, спираючись на основні ідеї В. фон Гумбольдта, висловили припущення, згідно з яким тлумачення мовних явищ обов'язково має відбуватися з урахуванням двох концепцій – індивідуального і колективного психологізму. Тобто, повинні враховуватися не лише фактори людської особистості, індивідуальної психіки, а й фактори людської свідомості, вироблені колективно в процесі життєдіяльності, у якій мова відіграє вирішальну роль.

У мовознавчій літературі часто зустрічається термін «лінгвістична картина світу», який іноді тлумачиться по-різному. Саме в такому контексті слід розрізняти дві картини світу – концептуальну та лінгвістичну. Поняття «концептуальна картина світу» є більш ширшим, оскільки у створенні її об'ємної моделі беруть участь різні типи мислення. Вираження ж лінгвістичної картини світу залишається можливим переважно на рівні метафори, адже провести повну та вичерпну класифікацію лексем у будь-якій мові майже неможливо. Та все ж таки обидві картини світу тісно взаємопов'язані. За допомогою знакової системи мови, тобто лінгвістичної картини світу, пояснюється зміст концептуальних картин світу, до структури якого входять слова, засоби зв'язку між реченнями, а також синтаксичні конструкції. Для пояснення концептуальної картини світу також потрібно використовувати притаманні певній мові елементи лінгвістичної картини світу, що можна простежити, наприклад, на рівні використання діалектизмів конкретним індивідом.

Отже, можемо говорити про те, що розуміння мовної та лінгвістичної картини світу конкретного індивіда допоможе експерту-авторознавцю на-

дати обґрунтований і об'єктивний висновок, правильно оцінити ідентифікаційні ознаки створеного тексту, сприятиме більш глибокому та науково оформленому аналізу, що спиратиметься на досягнення не тільки мовознавства, а й психології, когнітивної антропології, етнічної екології, культурології, соціології тощо.

Дане дослідження не претендує на остаточне висвітлення означеного питання, а лише відображає окремі аспекти його вивчення. Окреслення ролі поняття «картина світу», зокрема «мовної» та «лінгвістичної» картин світу, у контексті судово-авторознавчої експертизи є перспективним науковим напрямком для подальшого дослідження, що потребує ретельного осмислення та доопрацювання.

**«КАРТИНА МИРА», ЕЕ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ НАВЫКОВ ЛИЧНОСТИ, КОТОРЫЕ
ОТРАЖАЮТСЯ В ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ**

Е. М. Кравченко

Рассмотрены специфика и тенденции формирования понятия «картина мира». Акцентировано внимание на рассмотрении роли картины мира в формировании интеллектуальных навыков личности, которые отражаются в письменной речи.

**THE «WORLD VIEW», ITS ROLE IN THE FORMATION OF A PERSON'S
MENTAL SKILLS THAT ARE REFLECTED IN WRITING**

O. M. Kravchenko

The article deals with the specific aspects and trends in the formation of the notion of «world view» with particular emphasis on the role of the world view in the formation of a person's mental skills that are reflected in writing.